

ALDINA

20

GUTENBERG

RACHEL CUSK

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ

Μετάφραση
Ἀθηνᾶ Δημητριάδου

«[...] ἡ Cusk δὲν μᾶς παρουσιάζει πῶς ὀφείλει κανεὶς νὰ ζήσει, ἀλλὰ πῶς μπορεῖ νὰ ζήσει».

LORRIE MOORE, *New York Review of Books*, 16-8-2018

«Ἡ Cusk ἔχει ψυλλιαστεῖ ποιὰ εἶναι ἡ οὐσία τῆς σύγχρονης ζωῆς: ὅτι ἄλλοτε εἶναι μεγαλειώδης σὰν ὁμηρικὸ ἔπος, σὰν κατάρτι ποὺ κυματίζει στὸν ἄνεμο μὲ τὸν ἥλιο καταμεσῆς στὸν οὐρανό, καὶ ἄλλοτε μοιάζει μὲ κατὰστημα IKEA ὅπου ὅλα τὰ ζευγάρια μαλώνουν».

London Review of Books, 10-5-2018

«Οἱ συναντήσεις τῆς Φέι ἀκούγονται σὰν παραλλαγές στὸ ἴδιο θέμα: τὸν ἀγῶνα ποὺ δίνουμε γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ ἓναν ψευδῆ ἑαυτό, ἀπὸ τὸν ρόλο ποὺ ἀναγκάζομαστε νὰ παίζουμε μπροστὰ στοὺς γονεῖς ποὺ μᾶς ἐκβιάζουν νὰ συμμορφωθοῦμε, ἢ μπροστὰ σὲ ἓναν σύντροφο ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει τὴν ὑποταγή ὡς ἀντίτιμο γιὰ τὴν ἀγάπη».

The New Yorker, 7-8-2017

Τόσο καινοτόμο μυθιστόρημα εἶχαμε πάρα πολὺ καιρὸ νὰ διαβάσουμε. Σπουδαία λογοτεχνία».

Frankfurter Allgemeine, 10-5-2016

«Υπάρχουν φράσεις τῆς Cusk, παράξενες καὶ ταυτοχρόνως αὐτονόητες, ποὺ χαράζονται μέσα μας καὶ διαμορφώνουν τὴν καθημερινότητά μας».

Libération, 1-6-2018

RACHEL CUSK

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ

Μετάφραση
Ἀθηνᾶ Δημητριάδου

Εἰσαγωγικὸ σημείωμα
Κώστας Καλτσᾶς

GUTENBERG || ALDINA-20

Περίγραμμα, τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς τριλογίας
τῆς Rachel Cusk ποὺ γνώρισε πρωτοφανή ἀπο-
δοχή στὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Εὐρώπη. Γιατί
ἄραγε οἱ κριτικοὶ καὶ τὸ κοινὸ τὰ ἀγάπησαν
τόσο; Τί ἀκούει ἡ Ρέιτσελ Κάσκ ταξιδεύοντας
στὴν Ἀθήνα;

Μιὰ πρώτη γεύση:

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΗΣΗ ήμουν καλεσμένη ενός δισεκατομμυριούχου για φαγητό σέ λονδρέζικη λέσχη. Τὰ διαπιστευτήριά του, ὅπως μὲ εἶχαν διαβεβαιώσει, τὸν παρυσίαζαν φιλελεύθερων πεποιθήσεων. Ντυμένος μὲ πουκάμισο χωρὶς γραβάτα, μοῦ ἔπιασε ἀμέσως κουβέντα γιὰ τὸ νέο software ποὺ εἶχε στὰ σκαριά: χάρη σ' αὐτό, ὀργανισμοὶ καὶ ἐπιχειρήσεις θὰ μπορούσαν νὰ ἐντοπίζουν τοὺς ὑπαλλήλους ποὺ ἐνδεχομένως θὰ τοὺς ἔκλεβαν ἢ θὰ τοὺς πρόδιδαν στὸ μέλλον. Ὑποτίθεται πὼς θὰ συζητούσαμε γιὰ ἓνα λογοτεχνικὸ περιοδικὸ ποὺ σκεφτόταν νὰ ἐκδώσει: δυστυχῶς, ἦρθε ἡ ὥρα νὰ φύγω πρὶν φτάσουμε κἀν στὸ θέμα μας. Ἐπέμεινε νὰ μοῦ πληρώσει τὸ ταξί γιὰ τὸ ἀεροδρόμιο, κάτι ποὺ μοῦ ἦρθε κουτί, μιὰ ποὺ εἶχα ἀργήσει καὶ ἡ βαλίτσα μου ἦταν ἀσήκωτη.

Ὁ δισεκατομμυριούχος ἤθελε σώνει καὶ καλά νὰ μοῦ δώσει ἓνα περίγραμμα τῆς ζωῆς του, ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν εἶχε ξεκινήσει μὲ τοὺς καλύτερους οἰωνούς, εἶχε καταλήξει —ἦταν ἡλίου φαεινότερον— στὸν χαλαρό, ματσωμένο τύπο ποὺ σήμερα καθόταν ἀπέναντί μου στὸ τραπέζι. Εἶχα ἀρχίσει ν' ἀναρωτιέμαι μήπως ἐκεῖνο ποὺ κατὰ βάθος ἤθελε ἦταν νὰ γίνει συγγραφέας, μήπως τὸ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ ἦταν τὸ μέσον γιὰ νὰ κάνει τὴν εἴσοδό του στὸ χῶρο. Πολλοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ θέλουν νὰ γίνουν συγγραφεῖς: δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ πιστεύει

ὅτι τὸ χρῆμα δὲν θὰ τοῦ ἀνοίγει καὶ αὐτὴ τὴν πόρτα. Τόσες καὶ τόσες πόρτες εἶχε ἀνοίξει —καὶ κλείσει— μὲ τὸ χρῆμα. Μοῦ ἀνέφερε μεταξὺ ἄλλων καὶ μιὰ σατανικὴ ἰδέα ποὺ εἶχε στὸ μυαλό του, νὰ ἐξοβελίσει μιὰ γιὰ πάντα τοὺς δικηγόρους ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἐπιπλέον εἶχε στὰ σκαριά κι ἓνα πλωτὸ αἰολικὸ πάρκο, ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νὰ φιλοξενεῖ ὅλη τὴν παροικία ὅσων θὰ δούλευαν γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴ λειτουργία του: ἡ γιγάντια ἐξέδρα θὰ τοποθετοῦνταν μεσοπέλαγα, ἀπομακρύνοντας τὸ τερατῶδες θέαμα τῶν ἀνεμογεννητριῶν ἀπὸ τὴν παραλία, ἀπ' ὅπου ἤλπιζε νὰ διευθύνει αὐτοπροσώπως τὶς ἐργασίες καὶ ὅπου, ὅπως τυχαίως, διέθετε ἓνα σπίτι. Τὶς Κυριακὲς ἔπαιζε ντράμς σ' ἓνα ροκ συγκρότημα, ἔτσι γιὰ τὴν πλάκα του. Περίμενε τὸ ἐνδέκατο παιδί του — ὄχι καὶ τόσο φοβερὸ ὅσο ἀκουγόταν, ἀν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι μὲ τὴ γυναῖκα του εἶχαν υἱοθετήσῃ τετράδυμα ἀπὸ τὴ Γουατεμάλα. Δυσκολευόμουν ν' ἀφομοιώσω ὅλον αὐτὸ τὸν ὄγκο τῶν πληροφοριῶν. Οἱ γκαρσόνες πηγαινοέρχονταν κουβαλώντας στρεΐδια, τουρσιά, ἐκλεκτὰ κρασιά. Διαπίστωνα ὅτι τὸ παραμικρὸ τοῦ ἀποσποῦσε τὴν προσοχή, ἔκανε σὰν παιδί περιτριγυρισμένο ἀπὸ χριστουγεννιάτικα δῶρα. Ὅταν ὅμως μ' ἔβαλε στὸ ταξὶ γιὰ τὸ Χίθροου, μοῦ εὐχήθηκε καλὴ διασκέδαση στὴν Ἀθήνα, ἀν καὶ δὲν θυμόμουν νὰ τοῦ εἶχα πεῖ ποῦ πήγαινα.

Στὸ διάδρομο ἀπογείωσης, ἀεροπλάνο καὶ ἐπιβάτες περιμέναμε σιωπηλά. Ὅρθια ἡ ἀεροσυνοδὸς ἐκτελοῦσε τὴν παντομίμα γιὰ τὰ σωστικὰ μέσα, ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ ὁδηγίες μεταδίδονταν ἡχογραφημένες. Ἐμεῖς πάλι ἤμασταν δεμένοι στὶς θέσεις μας, μιὰ ομάδα ἀγνώστων,

βουβοὶ σὰν ἐκκλησίασμα σὲ ὥρα λειτουργίας. Μᾶς ἔδειξε τὸ σωσίβιο μὲ τὴ μικρὴ βαλβίδα, τὶς ἐξόδους κινδύνου, τὴ μάσκα ὀξυγόνου ποὺ αἰωροῦνταν ἀπὸ ἓνα διάφανο σωληνάκι. Μᾶς προετοίμασε γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο θανάτου ἢ ἔστω δυστυχήματος, ὅπως ὁ ἱερέας προετοιμάζει σχολαστικὰ τὸ ποίμνιό του γιὰ τὸ καθαρτήριο καὶ τὴν κόλαση· κανέννας δὲν τὸ ἔβαλε στὰ πόδια νὰ γλυτώσει, ὅσο ὑπῆρχε ἀκόμα καιρός. Ἀπεναντίας, τὴν ἀκούγαμε ἢ τὴ μισοακούγαμε καὶ σκεφτόμασταν τὰ δικὰ μας, λές κι αὐτὸ τὸ πάντρεμα τυπικότητας καὶ πεπρωμένου μᾶς εἶχε ἐφοδιάσει μὲ ἰδιαιτέρες ἀντοχές. Ὅταν ἡ ἡχογραφημένη φωνὴ ἔφτασε στὸ σημεῖο γιὰ τὶς μάσκες ὀξυγόνου, ἡ σιωπὴ παρέμεινε ἀρραγής: κανεὶς δὲν διαμαρτυρήθηκε, κανεὶς δὲν πῆρε τὸ λόγο γιὰ νὰ διαφωνήσει μὲ τὴν ἐντολὴ ὅτι «φροντίζουμε τοὺς ἄλλους μόνον ἐφόσον ἔχουμε φροντίσει πρῶτα τὸν ἑαυτὸ μας». Προσωπικὰ, δὲν πείστηκα ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν πιὸ ἄδολη ὁδηγία.

Δίπλα μου, ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ καθόταν ἀραχτὸ ἓνα μελαμψὸ ἀγόρι, ποὺ δὲν σταματοῦσε νὰ κουνάει τὰ γόνατά του ἀπὸ βαριεστημάρα. Οἱ παχουλοὶ του ἀντίχειρες ἔτρεχαν ἀκατάπαυστα πάνω στὴν ὀθόνη μιᾶς κονσόλας μὲ παιχνίδια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη καθόταν ἓνας μικρόσωμος ἄντρας μὲ ἀνοιχτόχρωμο λινὸ κοστούμι, ἔντονο μαύρισμα καὶ μιὰ ἀσημένια τούφα στὰ μαλλιά. Ἐξω, τὸ ὀργιαστικὸ καλοκαιρινὸ ἀπόγευμα εἶχε κατακαθίσει πάνω ἀπὸ τὸν ἀεροδιάδρομο· μικρὰ ὀχήματα ἐδάφους ὀργωναν τὶς ἐπίπεδες ἐπιφάνειες, πατινάροντας, στρίβοντας καὶ στριφογυρίζοντας σὰν παιχνιδάκια, ἐνῶ στὸ βάθος διακρινόταν ἀκόμη ὁ αὐτοκινητόδρομος σὰν ἀσημένια κλωστή, σὰν γοργό, στραφταλιστὸ ρυάκι ἀνάμεσα

σέ μονότονα χωράφια. Τὸ ἀεροπλάνο ἄρχισε νὰ τροχοδρομεῖ. Τὸ τοπίο ἄρχισε νὰ ξεπαγώνει, νὰ μετακινεῖται κι αὐτό, περνώντας ἔξω ἀπὸ τὰ παράθυρά μας ἄργά, μετὰ ὅλο καὶ πιὸ γρήγορα, ὥσπου κάποια στιγμή νιώσαμε τὴ διστακτικὴ ὑπερπροσπάθεια τοῦ ἀεροσκάφους νὰ ὑψωθεῖ, μετὰ ἐπιτέλους νὰ ξεκολλάει ἀπὸ τὴ γῆ. Γιὰ μιὰ στιγμή εἶχες τὴν αἴσθηση ὅτι δὲν θὰ συνέβαινε ποτέ. Τελικὰ συνέβη.

Ὁ ἄντρας ποὺ καθόταν δεξιά μου στράφηκε καὶ με ρώτησε πῶς καὶ πῆγαινα στὴν Ἀθήνα. Ἀπάντησα πῶς πῆγαινα γιὰ δουλειά.

«Ἐλπίζω νὰ μείνετε κοντὰ σὲ θάλασσα», εἶπε. «Θὰ ἔχει πολλὴ ζέστη στὴν Ἀθήνα».

Τοῦ ἀπάντησα πῶς ὄχι, δυστυχῶς. Σούφρωσε τὰ φρύδια του, κάτι φρύδια ἀσημένια ποὺ ξεφύτρωναν ἄτακτα καὶ τραχιὰ σὰν ἀγριόχορτα ἀνάμεσα σὲ βράχια. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἰδιομορφία του μ' ἔσπρωξε νὰ τοῦ ἀπαντήσω. Καμιά φορὰ τὸ ἀναπάντεχο μοιάζει μὲ κάλεσμα τῆς μοίρας.

«Φέτος οἱ ζέστες πιάσανε νωρίς», εἶπε. «Συνήθως δὲν ζορίζει τὸ πράγμα ἀπὸ τώρα, ἴσως καὶ γιὰ κάμποσο ἀκόμα. Ἄν δὲν εἶναι κανεὶς συνηθισμένος, μπορεῖ ν' ἀντιμετωπίσει πρόβλημα».

Ὁ θάλαμος τοῦ ἀεροσκάφους τρανταζόταν, κάνοντας κάθε τόσο τὰ φῶτα νὰ τρεμοπαίζουν σπασμωδικά· πόρτες ἀνοιγαν κι ἐκλειναν μὲ πάταγο, ἀκούγονταν κρότοι καὶ τσουγκρίσματα· οἱ ἐπιβάτες ἄλλαζαν θέσεις, κουβέντιαζαν, σηκώνονταν. Μιὰ ἀντρικὴ φωνὴ ἀκουγόταν ἀπὸ τὴν ἐνδοεπικοινωνία· ἡ μυρωδιὰ τοῦ καφέ καὶ τοῦ φαγητοῦ ἄρχιζε σιγὰ σιγὰ νὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἔντο-

νη· οἱ ἀεροσυνοδοὶ περπατοῦσαν ἀγέρωχες πέρα δῶθε στὸ στενὸ διάδρομο μὲ τὴ μοκέτα, καὶ καθὼς περνοῦσαν δίπλα μας ἄκουγες τὰ νάϊλον καλσὸν νὰ τριζοβολοῦν. Ὁ συνεπιβάτης μου μοῦ εἶπε ὅτι ἔκανε αὐτὸ τὸ ταξίδι μία μὲ δύο φορὲς τὸ μήνα. Παλιότερα εἶχε ἓνα διαμέρισμα στὸ Λονδίνο, στὸ Μείφερ, «μὰ τώρα πιά», εἶπε μὲ ὕφος ἀνθρώπου ποὺ ἔχει ἐπιλέξει τὴν πιὸ ρεαλιστικὴ λύση, «γιά νὰ εἶμαι εἰλικρινῆς προτιμῶ νὰ μένω στὸ ξενοδοχεῖο Ντόρτσεστερ».

Μιλοῦσε τ' ἀγγλικά μὲ στίλ τυπικὸ καὶ ραφινარი-σμένο, φυσικὸ πάντως δὲν τὸ ἔλεγες, θαρρεῖς καὶ κάποιος εἶχε ζωγραφίσει πάνω του μία μία τὶς λέξεις προσεκτικά, μὲ πινελάκι, σὰν μπογιά. Τὸν ρώτησα τί ἐθνικότητος ἦταν.

«Σὲ ἡλικία ἑπτὰ ἐτῶν μ' ἔστειλαν ἐσωτερικὸ σὲ σχολεῖο στὴν Ἀγγλία», εἶπε. «Θά 'λεγε κανεὶς ὅτι ἔχω τοὺς τρόπους Ἑγγλέζου καὶ τὴν καρδιά Ἑλληνα». Καὶ πρόσθεσε: «Μοῦ λένε συχνὰ πὼς τὸ ἀντίστροφο δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν πολὺ χειρότερο».

Οἱ γονεῖς του ἦταν καὶ οἱ δύο Ἕλληνες, συνέχισε, ἀλλὰ κάποια στιγμή ξεσήκωσαν ὅλο τὸ σπιτικὸ τους καὶ μετακόμισαν στὸ Λονδίνο — οἱ δύο τους, τέσσερις γιοί, οἱ γονεῖς τους κι ἓνα πòτ πουρὶ ἀπὸ θεῖους καὶ θεῖες. Ἐκεῖ υἱοθέτησαν ἀμέσως τὰ φερσίματα τῶν Ἀγγλῶν μεγαλοαστῶν: ἔστειλαν τὰ τέσσερα ἀγόρια ἐσωτερικὰ σὲ πανάκριβο σχολεῖο κι ἔκαναν τὸ σπίτι τους κέντρο ἐπωφελῶν κοινωνικῶν διασυνδέσεων. Ἡ ροὴ τῶν ἀριστοκρατῶν, τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἐπιχειρηματιῶν ποὺ περνοῦσαν συχνὰ πυκνὰ τὸ κατώφλι τους ἦταν ἀνεξάντλητη. Θέλησα νὰ μάθω πὼς ἀπέκτησαν πρόσβαση σ'

αὐτοὺς τοὺς κύκλους τῶν ξένων. Περιορίστηκε ν' ἀνασκηώσῃ τοὺς ὤμους του.

«Τὸ χρῆμα εἶναι ἀπὸ μόνο του μιὰ πατρίδα», εἶπε. «Οἱ γονεῖς μου ἦταν πλοιοκτῆτες· ἡ οἰκογενειακὴ ἐπιχειρήση ἦταν διεθνὴς κοινοπραξία, παρότι ζούσαμε ὡς τότε στὸ νησί ὅπου εἶχαν γεννηθεῖ καὶ οἱ δύο τους. Πρόκειται γιὰ ἓνα μικρὸ νησί ποὺ σίγουρα δὲν τὸ ἔχετε ἀκουστά, παρὰ τὴν ἐγγότητά του σὲ γνωστοὺς τουριστικούς προορισμούς».

«Ἐγγύτητα», εἶπα. «Νομίζω πὼς ἐννοεῖτε ἐγγύτητα».

«Μὲ συγχωρεῖτε», ἀπάντησε. «Ἐγγύτητα ἐννοῶ, φυσικά».

Ὅμως, ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ χρήματος, συνέχισε, ἔτσι καὶ οἱ γονεῖς του εἶχαν ἀφήσει πρὸ πολλοῦ τὶς ρίζες τους καὶ εἶχαν μετακινηθεῖ σὲ μιὰ σφαῖρα ποὺ δὲν γνώριζε ἀπὸ σύνορα, ἐν μέσω μιᾶς παγκόσμιας κοινότητας μὲ πλοῦτο καὶ κύρος. Κράτησαν φυσικά μιὰ σπιταρόνα στὸ νησί, ποὺ παρέμεινε ἡ οἰκογενειακὴ τους βάση ὅσο τὰ παιδιὰ ἦταν μικρά· ἀλλὰ ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ στείλουν τοὺς γιούς τους στὸ σχολεῖο, ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀγγλία. Ἐκεῖ ἔκαναν πολλὰ γνωριμίες, καὶ κάποιες ἀπ' αὐτές, πρόσθεσε μὲ καμάρι, τοὺς ἔφεραν σχεδὸν μέχρι τὸ κατώφλι τοῦ Μπάκιγχαμ.

Ἀνέκαθεν ἡ οἰκογένειά τους ἦταν ἡ πρώτη τοῦ νησιοῦ: δύο σόγια τῆς τοπικῆς ἀριστοκρατίας ἐνώθηκαν μὲ τὰ δεσμὰ τοῦ γάμου, δύο περιουσίες πλοιοκτητῶν συγχωνεύθηκαν. Ὅμως ἡ κουλτούρα τοῦ τόπου ἦταν μητριαρχικὴ, πράγμα ἀσυνήθιστο. Τὴν ἐξουσία τὴν εἶχαν οἱ γυναικες, ὄχι οἱ ἄντρες· ἡ περιουσία δὲν περνοῦσε ἀπὸ

πατέρα σὲ γιὸ ἀλλὰ ἀπὸ μάνα σὲ κόρη. Κι αὐτὸ δημιου-
γοῦσε οἰκογενειακὲς ἐντάσεις, εἶπε ὁ συνεπιβάτης μου,
ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀπ' αὐτὲς ποὺ γνώρισε ὅταν ἔφτα-
σε στὴν Ἀγγλία. Στὸν παιδικό του κόσμο, ἓνας γιὸς ἦταν
ἤδη μιὰ ἀπογοήτευση· σ' ἐκεῖνον δέ, τελευταῖο σὲ μιὰ
μακρὰ σειρὰ τέτοιων ἀπογοητεύσεων, φέρονταν μὲ ἰδιαί-
τερη ἀμνηχανία, μιὰ καὶ ἡ μητέρα του τὸν ἀντιμετώπιζε
σὰν κορίτσι. Τοῦ ἄφηγε τὰ μαλλιά μακριά, τοῦ τὰ ἔκα-
νε μποῦκλες· τὸν ἔντυνε μὲ φουστανάκια καὶ ὅλοι τὸν
φώναζαν μὲ τὸ κοριτσίστικο ὄνομα ποὺ εἶχαν ἐπιλέξει
οἱ γονεῖς του ἐν ἀναμονῇ τῆς κληρονόμου ποὺ ἤλπιζαν ν'
ἀποκτήσουν. Αὐτὴ ἡ ἀσυνήθιστη κατάσταση, συνέχισε,
εἶχε τὶς ρίζες της στ' ἀρχαῖα χρόνια. Ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς
τῆς ἱστορίας της, ἡ οἰκονομία τοῦ νησιοῦ βασιζόταν στὴ
σπογγαλιεῖα, καὶ οἱ νεαροὶ νησιῶτες ἦταν ἄριστοι γνῶ-
στες τῆς τέχνης τῶν καταδύσεων. Ἦταν ὅμως ἐπικίν-
δυνη δουλειά, γι' αὐτὸ καὶ τὸ προσδόκιμο ζωῆς στὸ νησί
τοὺς ἦταν ἐξαιρετικὰ χαμηλό. Ὑπ' αὐτὲς λοιπὸν τὶς συν-
θῆκες, μὲ τοὺς συζύγους νὰ χάνονται ὁ ἓνας μετὰ τὸν
ἄλλον, οἱ γυναῖκες ἀναλάμβαναν οἱ ἴδιες τὴ διεκπεραίω-
ση τῶν οἰκονομικῶν υποθέσεων τῆς οἰκογένειας, κάτι
ποὺ πέρασαν φυσικὰ καὶ στὶς κόρες τους.

«Εἶναι δύσκολο», μοῦ εἶπε, «νὰ φανταστεῖς πῶς
ἦταν ὁ κόσμος τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ γονεῖς μου εὐήμεροῦ-
σαν — ἀπὸ τὴ μιὰ ὅλο χαρές, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπάνθρω-
πα σκληρός. Γιὰ παράδειγμα, οἱ γονεῖς μου εἶχαν κι ἓνα
πέμπτο παιδί, ἐπίσης ἀγόρι, ποὺ στὸν τοκετὸ ἔπαθε
ἐγκεφαλικὴ βλάβη· κι ὅταν ἡ οἰκογένεια μετακόμισε,
ἀπλὰ τὸ ἄφησαν στὸ νησί, στὴ φροντίδα διαδοχικῶν
νοσοκόμων μὲ διαπιστευτήρια ποὺ —ἐκείνη τὴν ἐποχὴ

κι ἀπὸ τόσο μακριά— μᾶλλον κανεὶς δὲν ἔμπαινε στὸν κόπο νὰ ἐλέγξει».

Ἐκεῖ ζοῦσε ἀκόμα ὁ ἀδερφός του, στὸ νησί, ἓνας ἄντρας ποὺ γερνοῦσε μὲ τὸ μυαλὸ μωροῦ, ἀνίκανος φυσικὰ νὰ πεῖ τὴ δική του ἐκδοχὴ τῆς ἱστορίας. Στὸ με-
ταξύ, ὁ συνεπιβάτης μου καὶ τ' ἀδέρφια του βουτοῦσαν
στὰ παγερὰ νερὰ τῆς ἀγγλικῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης,
μαθαίνοντας νὰ σκέφτονται καὶ νὰ μιλοῦν σὰν Ἑγγλε-
ζάκια. Οἱ μποῦκλες του θυσιάστηκαν, πρὸς μεγάλη του
ἀνακούφιση, ἐνῶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ του βίωνε
τὴν ὠμότητα, κι ἀπὸ κοντὰ κάποιες στενοχώριες πρω-
τόγνωρες: τὴ μοναξιά, τὴ νοσταλγία γιὰ τὸν τόπο του,
τὴν ἔλλειψη τῆς μάνας καὶ τοῦ πατέρα. Ψαχούλεψε στὴν
τσέπη τοῦ σακακιοῦ του, ἔβγαλε ἓνα μαλακὸ μαῦρο δερ-
μάτινο πορτοφόλι κι ἀπὸ κεῖ μιὰ τσαλακωμένη ἀσπρό-
μαυρη φωτογραφία τῶν γονιῶν του: ἓνας ἄντρας ἀλύ-
γιστος καὶ στητός, μὲ ἐφαρμοστὴ ρεντιγκότα κουμπω-
μένη ὡς τὸ λαιμὸ καὶ μαλλιά κατὰμαυρα, χτενισμένα
μὲ χωρίστρα, κατὰμαυρα, παχιά, ἴσια φρύδια καὶ με-
γάλο τσιγκελωτὸ μουστάκι, κατὰμαυρο κι αὐτό, ποὺ τοῦ
ἔδιναν ὄψη πολὺ ἄγρια. Δίπλα του, μιὰ γυναίκα μὲ ἀγέ-
λαστο πρόσωπο, στρογγυλό, σκληρό, ἀδιαπέραστο σὰν
νόμισμα. Ἡ φωτογραφία εἶχε τραβηχτεῖ στὰ τέλη τοῦ
'30, μοῦ εἶπε ὁ συνεπιβάτης μου, ὁ ἴδιος δὲν εἶχε ἀκόμη
γεννηθεῖ. Ὁ γάμος ἦταν ἤδη δυστυχισμένος, ὥστόσο
ἡ ἀγριότητα τοῦ πατέρα καὶ ἡ ἀδιαλλαξία τῆς μητέρας
δὲν ἦταν ἀπλῶς διακοσμητικές. Βρίσκονταν σὲ διαρκὴ
πόλεμο μεταξύ τους γιὰ τὸ ποιὸς θὰ ἐπιβληθεῖ, ἓναν πό-
λεμο δίχως ἔλεος. Κανεὶς δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ χωρί-
σει τοὺς δύο ἀντιπάλους· μόνο ὁ θάνατος τοὺς χώρισε,

κι αὐτὸς γιὰ πολὺ λίγο. Ὅμως αὐτὴ τὴν ἱστορία, εἶπε χαμογελώντας ἀχνά, ἅς τὴν ἀφήσουμε γιὰ κάποια ἄλλη φορά.

Ὅλη αὐτὴ τὴν ὥρα, ἡ ἀεροσυνοδὸς προχωροῦσε ἀργὰ στὸ διάδρομο, σπρώχνοντας ἓνα μεταλλικὸ τρόλεϊ καὶ μοιράζοντας πλαστικοὺς δίσκους μὲ φαγητὰ καὶ ποτά. Ἐφτάσε πιά καὶ στὴ σειρά μας: μᾶς ἔτεινε τοὺς λευκοὺς πλαστικοὺς δίσκους κι ἐγὼ πρόσφερα ἓναν στὸ ἀγόρι στ' ἀριστερά μου, πού, χωρὶς νὰ πεῖ λέξη, σήκωσε μὲ τὰ δύο του χέρια τὴν κονσόλα γιὰ νὰ τὸν ἀκουμπήσω στὸ ἀνοιχτὸ τραπεζάκι μπροστά του. Ὁ διπλανός μου στὰ δεξιά κι ἐγὼ ξεσκεπάσαμε τοὺς δικούς μας δίσκους γιὰ νὰ μᾶς σερβίρουν τσάι στὰ λευκὰ πλαστικὰ ποτηράκια. Καὶ τότε ἄρχισε νὰ μοῦ κάνει ἐρωτήσεις, σὰν νὰ εἶχε μάθει νὰ ὑπενθυμίζει στὸν ἑαυτό του νὰ τὸ κάνει. Ἀναρωτήθηκα τί ἢ ποιὸς τοῦ εἶχε διδάξει τὸ μάθημα αὐτό, ἓνα μάθημα ποὺ κάποιοι ἄνθρωποι δὲν μαθαίνουν ποτέ. Τοῦ εἶπα, λοιπόν, ὅτι ἔμενα στὸ Λονδίνο· ὅτι εἶχα μετακομίσει πρόσφατα ἀπὸ τὸ σπίτι στὴν ἐξοχή, ὅπου ἔμενα τὰ τρία τελευταῖα χρόνια μόνη μὲ τὰ παιδιά μου, κι ὅπου εἶχαμε ζήσει ἄλλα ἑπτὰ χρόνια πρὶν, μαζὶ μὲ τὸν πατέρα τους. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐκεῖνο ἦταν τὸ οἰκογενειακό μας σπίτι κι ἐγὼ εἶχα μείνει γιὰ νὰ τὸ δῶ νὰ γίνεταί τάφος, καθὼς εἶχα θάψει ἐκεῖ κάτι ποὺ δὲν ἤξερα πιά ἂν ἔπρεπε νὰ τὸ ὀνομάσω πραγματικότητα ἢ ψευδαίσθηση.

Σταματήσαμε λίγο τὴν κουβέντα γιὰ νὰ πιοῦμε τὸ τσάι μας καὶ νὰ φᾶμε τὰ μαλακὰ ἀφράτα μπισκοτάκια ποὺ τὸ συνόδευαν. Ἀπέξω, ἓνα μισοσκοτάδο μαβὶ πιά. Οἱ μηχανὲς μούγκριζαν σταθερά. Ὁ θάλαμος σκοτεινάζει κι αὐτός, μὲ τίς φωτεινὲς δέσμες ἀπὸ τὰ σποτάκια

νὰ σπᾶνε κάθε τόσο τὸ σκοτάδι. Δυσκολευόμουν νὰ μελετήσω τὸ πρόσωπο τοῦ συνεπιβάτη μου μιὰ πὺν καθόμουν τόσο κοντά του. Οἱ συνεχεῖς ἐναλλαγές, πότε φῶς, πότε σκοτάδι, τοῦ ἔδιναν ὄψη τοπίου ὅλο χαράδρες καὶ κορφές. Στὸ κέντρο φύτρωνε τὸ φοβερὸ τσιγκέλι τῆς μύτης του σκαρώνοντας σκοτεινὰ φαράγγια δεξιά καὶ ἀριστερά, ἔτσι πὺν μετὰ βίας ἔβλεπα τὰ μάτια του. Τὰ χεῖλη του ἦταν λεπτά, τὸ στόμα του πλατὺ καὶ ἐλαφρῶς μισάνοιχτο· ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴ μύτη καὶ τὸ πάνω χεῖλι ἦταν μεγάλη καὶ ἀρκετὰ σαρκώδης. Συχνὰ πυκνὰ ἀκουμποῦσε τὸ χέρι του ἐκεῖ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κρύβονται τὰ δόντια του, ἀκόμη καὶ ὅταν χαμογελοῦσε. Ἦταν ἀδύνατον, ἀπάντησα σὲ ἐρώτησή του, νὰ πῶ τοὺς λόγους πὺν ἔφεραν τὸ τέλος τοῦ γάμου μου: ὁ γάμος, μεταξὺ ἄλλων, εἶναι ἓνα σύστημα ἀρχῶν, μιὰ ἱστορία, καὶ παρόλο πὺν εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένος μὲ τὴ ρεαλιστικὴ πραγματικότητα, ἡ παρόρμηση πὺν τὸν κινεῖ εἶναι ἓνα μυστήριο. Στὸ τέλος, ἡ μοναδικὴ πραγματικότητα ἦταν ἡ ἀπώλεια τοῦ σπιτιοῦ, ἑνὸς σπιτιοῦ πὺν δὲν ἦταν πιὰ παρὰ μόνον, ἀμιγῶς γεωγραφικά, ὁ τόπος ὅπου κάποια πράγματα ἔπαψαν νὰ υφίστανται καὶ πὺν ἀντιπροσώπευε, ὅπως νόμιζα τότε, τὴν ἐλπίδα πὺς μιὰ μέρα θὰ ἐπέστρεφαν. Ἡ μετακόμισή μας ἀπὸ τὸ σπίτι δῆλωνε, κατὰ κάποιον τρόπο, πὺς ἡ ἀναμονὴ εἶχε φτάσει στὸ τέλος της· δὲν μποροῦσαν πιὰ νὰ μᾶς βροῦν στὸ γνωστό τηλέφωνο, στὴ γνωστὴ διεύθυνση. Ὁ μικρὸς μου ὁ γιός, τοῦ εἶπα, ἔχει τὴν πολὺ ἐνοχλητικὴ συνήθεια νὰ φεύγει ἀμέσως ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου ἔχεις συμφωνήσει νὰ τὸν συναντήσεις, ἂν δὲν βρίσκεσαι ἤδη ἐκεῖ ὅταν φτάσει ἐκεῖνος. Φεύγει γιὰ νὰ σὲ βρεῖ, ἀγχώνεται, χάνεται.

Και μετά φωνάζει «Δὲν μπορούσα νὰ σὲ βρῶ!», πάντα ἀναστατωμένος. Ὅμως ἡ μόνη περίπτωση νὰ βρεῖς ὅ,τι ἔχεις χάσει εἶναι νὰ μείνεις ἀκριβῶς ἐκεῖ ποὺ βρίσκεσαι, στὸ συμφωνημένο μέρος. Τὸ θέμα εἶναι πόσο μπορεῖς νὰ περιμένεις.

«Ἐμένα, ὁ πρῶτος μου γάμος», πῆρε τὸ λόγο ὁ συνεπιβάτης μου μετὰ ἀπὸ μιὰ παύση, «συχνὰ σκέφτομαι ὅτι ἔληξε ἀπὸ μιὰ ἀνοησία. Ὅταν ἤμουν μικρός, μ' ἄρесе νὰ βλέπω τὰ κάρα μὲ τὸ σὰνὸ νὰ γυρίζουν ἀπ' τὰ χωράφια, τόσο φορτωμένα ποὺ ἀπὸ θαῦμα, νομίζω, δὲν ἀναποδογύριζαν. Ἀναπηδοῦσαν, ταλαντεύονταν ἐπικίνδυνα δεξιὰ ἀριστερά, ἀλλά, παραδόξως πῶς, δὲν τούμπαραν ποτέ. Μιὰ μέρα ὅμως τὸ εἶδα, ἓνα κάρο πεσμένο στὸ πλάι, παντοῦ σκόρπια σανά, κόσμος νὰ τρέχει γύρω γύρω καὶ νὰ φωνάζει. Ρώτησα τί συνέβη κι ἓνας ἄντρας μοῦ εἶπε ὅτι εἶχαν βρεῖ οἱ τροχοὶ σ' ἓνα τόσο δὰ ὑψωματάκι στὸ δρόμο. Αὐτὸ δὲν τὸ ξέχασα ποτέ, πόσο ἀναπόφευκτο ἀλλὰ καὶ πόσο κουτὸ φαινόταν. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συνέβη μ' ἐμένα καὶ τὴν πρώτη μου γυναίκα», εἶπε. «Βρήκαμε σ' ἓνα τόσο δὰ ὑψωματάκι στὸ δρόμο, καὶ τέλος».

Τώρα πιὰ συνειδητοποιοῦσε πῶς ἦταν μιὰ εὐτυχισμένη σχέση, ἡ πιὸ ἁρμονικὴ στὴ ζωὴ του. Μὲ τὴ γυναίκα του γνωρίστηκαν καὶ ἀρραβωνιάστηκαν ἔφηβοι· δὲν εἶχαν καβγαδίσει ποτέ, μέχρι τὸν καβγά ποὺ δὲν ἄφησε τίποτα ὀρθιο. Εἶχαν κάνει δύο παιδιά, εἶχαν δημιουργήσει καὶ μιὰ διόλου εὐκαταφρόνητη περιουσία: μιὰ σπιταρόνα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἓνα διαμέρισμα στὸ Λονδίνο, ἓνα σπίτι στὴ Γενεύη· εἶχαν ἄλογα δικά τους, ἓνα γιὸτ δώδεκα μέτρα, ἀραγμένο κάπου στὸ Αἰγαῖο, πῆ-

γαιναν διακοπές για σκί. Ήταν κι οί δυο ἀρκετὰ νέοι ἀκόμα καί πίστευαν ὅτι αὐτὴ ἡ μορφὴ ἀνάπτυξης ἦταν ἐκθετική· ὅτι ἡ ζωὴ ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἦταν μόνον ἐπεκτατική, ἔσπαγε τὰ διαδοχικὰ δοχεῖα στὰ ὁποῖα πῆγαινες νὰ τὴν περιορίσεις, καθὼς προσπαθοῦσε νὰ ἐπεκταθεῖ ὁλοένα καί περισσότερο. Μετὰ τὸν καβγά ὁ συνεπιβάτης μου, διστάζοντας νὰ μετακομίσει ὀριστικά ἀπὸ τὸ σπίτι, ἐγκαταστάθηκε στὸ γιότ του στὴ μαρίνα. Ήταν καλοκαίρι καί τὸ γιότ ἦταν πολυτελές· εἶχε ὅλη τὴν ἀνέση νὰ κολυμπᾷ, νὰ ψαρεύει, νὰ διασκεδάζει μὲ τοὺς φίλους του. Γιὰ λίγες ἐβδομάδες ἔζησε σὲ μιὰ κατάσταση ἀπόλυτης ψευδαίσθησης, μουνδιασμένος — σὰν τὸ μουνδιασμα μετὰ ἀπὸ ἓναν τραυματισμό, προτοῦ ἀρχίσει ὁ πόνος, ποὺ ὅλο κι ἀπλώνεται ἀργὰ ἀλλὰ ἀνελέητα μέσ' ἀπὸ τὴ θολούρα τῶν ἀναλγητικῶν. Ὁ καιρὸς γύρισε· στὸ γιότ ἔκανε κρύο, δὲν ἔμενες πιά εὐχάριστα. Ὁ πατέρας τῆς γυναίκας του τὸν κάλεσε νὰ μιλήσουν καί τοῦ ζήτησε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε δικαίωμα στὴν κοινὴ τους περιουσία. Ἐκεῖνος συμφώνησε. Πίστευε ὅτι εἶχε τὸ περιθώριο νὰ φανεῖ γενναιόδωρος, ὅτι μπορούσε νὰ τὰ ξαναφτιάξει ὅλα ὅπως πρίν. Ήταν τριάντα ἔξι χρονῶν κι ἐξακολουθοῦσε νὰ νιώθει τὴν ὁρμὴ τῆς ἐκθετικῆς ἀνάπτυξης στὶς φλέβες του, τῆς ζωῆς ποὺ παλεύει νὰ σπάσει τὸ δοχεῖο ὅπου τὴν ἔχουν αἰχμαλωτίσει. Μποροῦσε νὰ τὰ ξαναφτιάξει, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι αὐτὴ τὴ φορὰ θὰ τὰ κρατοῦσε γιὰ λογαριασμό του.

«Ἄν καὶ ἀνακάλυψα», εἶπε ἀγγίζοντας τὸ σαρκῶδες πάνω χεῖλι του, «ὅτι εἶναι πιὸ δύσκολο ἀπ' ὅσο ἀκούγεται».

Ὅλο αὐτό, φυσικά, δὲν ἐξελίχθηκε ὅπως τὸ εἶχε φα-

νταστεῖ. Τὸ ὑψωματάκι στὸ δρόμο δὲν εἶχε μόνο ἀνα-
τρέψει τὸ γάμο του· τὸν ὁδήγησε σ' ἓναν ἐντελῶς δια-
φορετικὸ δρόμο, σὲ μιὰ μακριὰ παράκαμψη χωρὶς προ-
ορισμό· ἓνα δρόμο στὸν ὁποῖο δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ
βρίσκεται καὶ μερικὲς φορὲς ἐνιωθε πῶς τὸν ἴδιο ἀκο-
λουθοῦσε ἀκόμη καὶ τώρα. Σὰν τῇ χαλαρῇ βελονιᾷ ποὺ
ἀφήνει ὅλο τὸ ροῦχο καὶ ξηλώνεται, τοῦ ἔπεφτε δύσκο-
λο νὰ συναρμολογήσει τὴν ἄλυσίδα τῶν γεγονότων γιὰ
νὰ βρεῖ κάποτε τὴν ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Ὅμως αὐτὰ τὰ γε-
γονότα καταλάμβαναν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐνήλι-
κης ζωῆς του. Εἶχαν περάσει σχεδὸν τριάντα χρόνια ἀπὸ
τότε ποὺ εἶχε τελειώσει ὁ πρῶτος του γάμος, καὶ ὅσο
πιὸ πολὺ ἀπομακρυνόταν ἀπὸ ἐκείνη τὴ ζωὴ, τόσο πιὸ
πραγματικὸς τοῦ φαινόταν. Ἡ μᾶλλον ὅχι ἀκριβῶς πραγ-
ματικὸς, εἶπε — ὅσα συνέβησαν ἀπὸ τότε, κι αὐτὰ πραγ-
ματικὰ ἦταν. Ἡ λέξις ποὺ ἀναζητοῦσε ἦταν τὸ αὐθεντι-
κός· ναί, ὁ πρῶτος του γάμος ἦταν αὐθεντικὸς, καὶ τί-
ποτα ἀπ' ὅσα ἀκολούθησαν δὲν ἦταν ἐξίσου αὐθεντικὸ.
Ὅσο μεγάλωνε, τόσο περισσότερο ὁ γάμος τοῦ ἀντιπρο-
σώπευε ἓνα σπιτικό, ἓναν τόπο ὅπου λαχταροῦσε νὰ ἐπι-
στρέψει. Ἄν καί, ὅταν τὸν σκεφτόταν μὲ πᾶσα εἰλικρί-
νεια, κυρίως δὲ ὅταν μιλοῦσε στὴν πρώτη του γυναίκα
—σπανίως ἐκείνη τὴν ἐποχή—, τὰ παλιὰ συναισθήματα
ἀσφυξίας ἐπανέρχονταν. Ἀκόμα κι ἔτσι, ἐνιωθε πιά ὅτι
ἐκείνη τὴ ζωὴ τὴν εἶχε ζήσει σχεδὸν χωρὶς νὰ τὸ κατα-
λάβει, ὅτι εἶχε χαθεῖ μέσα σ' αὐτήν, τὸν εἶχε ἀπορροφή-
σει ἔτσι ὅπως σὲ ἀπορροφᾷ ἓνα βιβλίον, καὶ πιστεύεις τὰ
γεγονότα ποὺ περιγράφει, καὶ ζεῖς ὀλοκληρωτικὰ μέσ'
ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες τοῦ καὶ μαζί τους. Ἀπὸ τότε, τί-
ποτα δὲν κατάφερε νὰ τὸν ἀπορροφήσει ξανά· ποτὲ δὲν

κατάφερε νὰ πιστέψει σὲ κάτι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἴσως αὐτὸ νὰ ἔφταιγε — ἡ ἀπώλεια τῆς πίστεως — ποὺ τὸν ἔκανε νὰ λαχταρᾷ τὴν παλιά του ζωὴ. Ἡ ἀλήθεια πάντως ἦταν ὅτι ἐκεῖνος καὶ ἡ γυναῖκα του εἶχαν χτίσει μαζὶ ἓνα οἰκοδόμημα καὶ τὸ εἶδαν νὰ ἐπεκτείνεται, εἶχαν ἀβγατίσει μαζὶ ὅσα εἶχαν, εἶχαν ἀναπτύξει μαζὶ ὅ,τι εἶχαν γίνεαι ὡς προσωπικότητες· καὶ ἡ ζωὴ εἶχε ἀνταποκριθεῖ πρόθυμα, τοὺς εἶχε φερθεῖ μὲ γενναιοδωρία. Κι ὅπως συνειδητοποιοῦσε τώρα πιά, αὐτὸ ἦταν ποὺ τοῦ εἶχε δώσει τὴ δύναμη νὰ διαλύσει τὰ πάντα, νὰ τὰ διαλύσει μὲ μιὰ φοβερή, ὅπως θεωροῦσε πιά, εὐκολία, γιατί πίστευε ὅτι τὸ μέλλον θὰ τοῦ ἔφερνε περισσότερα.

Περισσότερα ὥς πρὸς τί; ρώτησα.

«Περισσότερη — ζωὴ», εἶπε, ἀνοίγοντας τὰ χέρια του μὲ τρόπο ποὺ ἔδειχνε πῶς ἦταν αὐτονόητο. «Καὶ περισσότερη τρυφερότητα», πρόσθεσε μετὰ ἀπὸ μικρὴ παύση. «Ἡθελα περισσότερη τρυφερότητα».

Ξανάβαλε τὴ φωτογραφία τῶν γονιῶν του στὸ πορτοφόλι του. Τὸ σκοτάδι εἶχε πιά κατακαθίσει στὰ τζάμια. Μέσα στὸ θάλαμο, οἱ ἐπιβάτες διάβαζαν, κοιμόντουσαν, συζητοῦσαν. Ἕνας ἄντρας μὲ μακριά, φαρδιά βερμούδα περπατοῦσε πάνω κάτω στὸ διάδρομο ταχταρίζοντας στὸν ὦμο του ἓνα μωρό. Τὸ ἀεροπλάνο ἔμοιαζε ἀκίνητο, σταματημένο· ὑπῆρχε τόσο μικρὴ διεπαφὴ ἀνάμεσα στὸ ἔξω καὶ τὸ μέσα, τόσο μικρὴ τριβή, ποὺ δυσκολεύουσιν νὰ πιστέψεις ὅτι κινούμασταν πρὸς τὰ ἔμπροσθ. Τὸ ἡλεκτρικὸ φῶς, μὲ τὸ ἀπόλυτο σκοτάδι ἀπέξω, ἔκανε τοὺς ἀνθρώπους νὰ μοιάζουν ὑπερβολικὰ ζωώδεις καὶ γήινοι, μὲ χαρακτηριστικὰ τόσο ἀφιλτράριστα, τόσο ἀπρόσωπα, ἀνεξιχνίαστα. Κάθε φορὰ ποὺ περνοῦσε δίπλα μας

ὁ ἄντρας μὲ τὸ μωρό, ἔβλεπα τὶς ζάρες στὴ βερμούδα του, τὰ γεμάτα φακίδες μπράτσα μὲ τὸ τραχὺ κοκκινωπὸ τρίχωμα, τὴν ἀσπριδερή, πεταχτὴ κοιλιά, ἐκεῖ ὅπου εἶχε ἀνασηκωθεί ἡ μπλούζα του, καὶ τὰ τρυφερά, ὅλο δίπλες ποδαράκια τοῦ μωροῦ στὸν ὦμο του, τὴ σκυφτὴ πλατούλα, τὸ μαλακὸ κεφαλάκι μὲ τὴ σπείρα τῶν πρώτων μαλλιών.

Ὁ συνεπιβάτης μου γύρισε πάλι πρὸς τὸ μέρος μου καὶ μὲ ρώτησε τί δουλειὰ ἦταν αὐτὴ ποὺ μ' ἔστελνε στὴν Ἀθήνα. Γιὰ δεύτερη φορὰ ἐνίωσα τὴ συνειδητὴ προσπάθεια ποὺ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὸ ἐρώτημά του, σὰν νὰ εἶχε ἐκπαιδευτεῖ στὴν ἀνάκτηση ἀντικειμένων ποὺ τοῦ ξεγλιστροῦσαν ἀπὸ τὰ χέρια. Θυμήθηκα πῶς οἱ γιοί μου, ὅταν ἦταν μωρά, ἔριχναν ἐπίτηδες πράγματα ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τὸ καρεκλάκι τους, γιὰ νὰ τὰ δοῦν νὰ πέφτουν στὸ πάτωμα, μιὰ δραστηριότητα ποὺ τοὺς ξετρέλαινε, παρότι τὸ ἀποτέλεσμά της τοὺς ἀναστάτωνε. Κάρφωναν τὸ βλέμμα τους στὸ ἀντικείμενο στὸ πάτωμα — ἓνα μισοφαγωμένο παξιμάδι, ἓνα πλαστικὸ μπαλάκι — καὶ ἀγωνιοῦσαν ὅλο καὶ περισσότερο ὅσο δὲν τὸ ἔβλεπαν νὰ ἐπιστρέφει. Στὸ τέλος ἔβαζαν τὰ κλάματα, καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ἀνακάλυπταν ὅτι τὸ πεσμένο πράγμα ἐπέστρεφε μέσω αὐτῆς τῆς ὁδοῦ. Πάντα μοῦ προκαλοῦσε ἐκπληξὴ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντίδρασή τους σ' αὐτὴ τὴν ἀλυσίδα γεγονότων ἦταν νὰ τὴν ἐπαναλάβουν: ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ἀντικείμενο βρισκόταν πάλι στὰ χέρια τους, τὸ ξαναπετοῦσαν, σκύβοντας μπροστὰ γιὰ νὰ τὸ δοῦν νὰ πέφτει. Ἡ χαρὰ τους δὲν λιγότευε ποτέ, οὔτε καὶ ἡ ἀγωνία τους. Περίμενα ὅτι κάποια στιγμὴ θὰ συνειδητοποιοῦσαν πῶς ἡ ἀγωνία δὲν ἦταν ἀπαραίτητη καὶ

θα επέλεγαν να την αποφύγουν, όμως αυτό δεν συνέβη ποτέ. Η ανάμνηση του μαρτυρίου δεν είχε καμιά απολύτως επίδραση στις επιλογές τους: αντίθετα, τους ώθησε να το επαναλάβουν, γιατί το μαρτύριο ήταν τα μάγια που θα επανέφεραν το αντικείμενο, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να το ξαναρίζουν και να ξαναχαρούν. Αν είχα αρνηθεί να τους το επιστρέψω την πρώτη φορά που το έριξαν, πιστεύω ότι θα είχαν πάρει ένα έντελως διαφορετικό μάθημα, αν και δεν ήμουν σίγουρη τι μάθημα θα ήταν αυτό.

Του είπα ότι ήμουν συγγραφέας και ότι πήγαινα για ένα διήμερο στην Αθήνα, σε ένα σεμινάριο κάποιου θερινού σχολείου, όπου είχα αναλάβει να διδάξω. Το θέμα του σεμιναρίου ήταν «Πώς γράφουμε μια ιστορία». Το ίδιο θέμα θα δίδασκαν κι άλλοι συγγραφείς, και καθώς δεν υπάρχει μόνον ένας τρόπος γραφής, υπέθετα ότι τελικά θα δίναμε στους μαθητές αντιφατικές συμβουλές. Ήταν ως επί το πλείστον Έλληνες, μου είχαν πει, αλλά για τις ανάγκες του σεμιναρίου θα έπρεπε να γράφουν όλοι στα αγγλικά. Ορισμένοι είχαν τις ένστάσεις τους ως προς αυτό, όμως εγώ δεν έβλεπα απολύτως κανένα πρόβλημα. Άς έγραφαν σε όποια γλώσσα ήθελαν: για μένα ήταν το ίδιο. Μερικές φορές, είπα, η απώλεια που προκύπτει κατά τη μετάβαση από τη μια γλώσσα στην άλλη αντισταθμίζεται από την απλότητα του λόγου. Η διδασκαλία είναι κι αυτή ένας τρόπος να βγάζεις το ψωμί σου, συνέχισα. Είχα όμως και κάνα δυο φίλους στην Αθήνα, που μπορεί και να τους έβλεπα.

Συγγραφέας, είπε ο διπλανός μου, σκύβοντας το κεφάλι μ' έναν τρόπο που εξέφραζε είτε σεβασμό για το

ἐπάγγελμα εἶτε πλήρη ἄγνοια. "Ὅταν πρωτοκάθισα διπλά του, πρόσεξα ὅτι διάβαζε ἓνα ταλαιπωρημένο βιβλίο τοῦ Γουίλμπορ Σμίθ: ὅπως μοῦ εἶπε τώρα, τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν ἦταν καὶ τόσο ἀντιπροσωπευτικὸ τῶν ἀναγνωστικῶν του προτιμήσεων, ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἦταν ὅτι στὰ μυθιστορήματα δὲν ἤξερε νὰ ξεχωρίζει τί εἶναι καλὸ καὶ τί δὲν εἶναι. Περισσότερο τὸν ἐνδιέφεραν τὰ ἀμιγῶς πληροφοριακὰ βιβλία, πού ἀναφέρονταν σὲ πραγματικὰ γεγονότα καὶ στὴν ἐρμηνεία τους, κι ἐδῶ οἱ ἐπιλογές του ἦταν ψαγμένες, μὲ διαβεβαίωσε. Τὸ γλαφυρὸ γράψιμο τὸ ἐντόπιζε ἀμέσως· ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀγαπημένους του συγγραφεῖς, γιὰ παράδειγμα, ἦταν ὁ Τζὸν Τζούλιους Νόργουιτς. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ μυθιστόρημα, τὸ ὁμολογοῦσε, ἦταν ἀνεκπαίδευτος. "Εβγαλε τὸν Γουίλμπορ Σμίθ ἀπὸ τὴ θήκη τοῦ καθίσματος, ὅπου τὸν εἶχε ἀφήσει, καὶ τὸν ἔριξε στὸ χαρτοφύλακα, στὰ πόδια του, ἔτσι ὥστε νὰ χαθεῖ ἀπὸ τὸ ὀπτικὸ μας πεδίο· σὰν νὰ ἤθελε νὰ τὸν ἀπαρνηθεῖ ἢ σὰν νὰ σκέφτηκε πὼς θὰ ξεχνοῦσα ὅτι τὸν εἶδα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐνδιαφερόμουν πιά γιὰ τὴ λογοτεχνία ὡς μέσον ἐπίδειξης, ἢ ἔστω αὐτοπροσδιορισμοῦ — δὲν εἶχα καμιὰ ἐπιθυμία νὰ ἀποδείξω ὅτι ἓνα βιβλίο ἦταν καλότερο ἀπὸ κάποιο ἄλλο: στὴν πραγματικότητα, ἂν διάβαζα κάτι πού μοῦ ἄρεσε πολὺ, ἐπέλεγα ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ νὰ μὴν τὸ ἀναφέρω. Εἶχα καταλήξει νὰ πιστεύω πὼς ὅ,τι θεωροῦσα ἐγὼ ἀληθινό, δὲν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὴ διαδικασία νὰ πειστοῦν οἱ ἄλλοι. Δὲν ἤθελα πιά νὰ πείσω κανέναν γιὰ τίποτα.

«Ἡ δευτέρα γυναίκα μου», ἔσπευσε νὰ πεῖ ὁ συνηπιβάτης μου, «δὲν εἶχε διαβάσει οὔτε ἓνα βιβλίο στὴ ζωὴ της».

Ήταν παντελῶς ἀστοιχείωτη, συνέχισε, ἀκόμα καὶ σὲ βασικά θέματα ἱστορίας καὶ γεωγραφίας· κι ὅταν βρισκόμασταν μὲ παρέα, πετοῦσε διάφορες ἀρλοῦμπες, χωρὶς καμιὰ ἀπολύτως αἰσθησι ντροπῆς, τόσο πού ἤθελα ν' ἀνοίξει ἡ γῆ νὰ μὲ καταπιεῖ. Ἀντίθετα, ὅταν οἱ γύρω της μιλοῦσαν γιὰ θέματα ἀγνωστα σ' αὐτήν, ἐκνευρίζοταν: ὅταν, γιὰ παράδειγμα, ἤρθε νὰ μᾶς ἐπισκεφτεῖ ἓνας φίλος ἀπὸ τῆ Βενεζουέλα, ἀρνιόταν νὰ πιστέψει ὅτι ὑπῆρχε χώρα μὲ τέτοιο ὄνομα, ἐπειδὴ δὲν τὴν εἶχε ἀκούσει ποτέ. Ἡ ἴδια ἦταν Ἀγγλίδα, καὶ τόσο, μὰ τόσο ὁμορφη, πού δὲν μπορούσες νὰ μὴν τῆς πιστώσεις ἔστω καὶ μιὰ ἰδέα ἐσωτερικῆς φινέτσας· ὁ χαρακτήρας της, βέβαια, ἔκρυβε κάποιες ἐκπλήξεις, ὅχι πάντως ἀπ' αὐτὲς πού σ' ἐνθουσιάζουν. Ὁ ἴδιος καλοῦσε συχνὰ τοὺς γονεῖς της στὸ σπίτι, λὲς καὶ μελετώντας τοὺς θὰ ἀποκρυπτογραφοῦσε τὸ μυστήριό τῆς κόρης τους. Ἐρχονταν, λοιπόν, τὰ πεθερικά στὸ νησί, ὅπου ὑπῆρχε ἀκόμα τὸ σπίτι τῶν προγόνων, καὶ ἔμεναν κάθε φορὰ ἐβδομάδες ὁλόκληρες. Ποτὲ στὴ ζωὴ του δὲν εἶχε γνωρίσει πιὸ ἄοσμους καὶ ἄγευστους ἀνθρώπους: ὅσο κι ἂν πάλευε νὰ τοὺς κινητοποιήσει, ἐκείνοι ἀνταποκρίνονταν ὅσο δύο πολυθρόνες. Τελικὰ τοὺς συμπάθησε πολὺ, ὅσο μπορεῖ νὰ συμπαθήσει κανεὶς δύο πολυθρόνες· εἰδικὰ τὸν πατέρα, ἄνθρωπο κλειστὸ σὲ τέτοιο βαθμό, πού ὁ συνεπιβάτης μου εἶχε φτάσει νὰ πιστεύει ὅτι θὰ πρέπει νὰ εἶχε κάποιο ψυχολογικὸ τραῦμα. Τὸν συγχينوῦσε νὰ ἔχει μπροστά του ἓναν ἄνθρωπο πού ἡ ζωὴ εἶχε τραυματίσει ἀνεπανόρθωτα. Νεότερος, πιθανότατα δὲν θὰ εἶχε προσέξει κὰν τὸ συγκεκριμένο ἄτομο, οὔτε κὰν θὰ εἶχε προβληματιστεῖ γιὰ τὰ αἴτια τῆς σιωπῆς του· ἀναγνωρίζοντας, λοι-

πόν, τὴ δυστυχία τοῦ πεθεροῦ του, ἄρχισε νὰ ἀναγνωρίζει καὶ τὴ δική του. Ἀκούγεται ἴσως κοινότοπο, ἀλλὰ μὲ κάποια ἐπιφύλαξη θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι μέσ' ἀπ' αὐτὴ τὴν παραδοχὴ ἔνωσε πῶς ὅλη του ἡ ζωὴ στρεφόταν γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά της: μὲ μιὰ ἀπλὴ μεταβολὴ τῆς προοπτικῆς, ἔβλεπε ὅλη τὴν πορεία τῆς ἀδιαλλαξίας του σὰν ἓνα ἡθικὸ ταξίδι. Εἶχε κάνει κι ἐκεῖνος στροφή, σὰν τὸν ὀρειβάτη ποὺ γυρίζει καὶ κοιτάζει κατὰ κάτω, ἐξετάζοντας τὸ μονοπάτι ποὺ ἔχει ἤδη ἀνεβεῖ, χωρὶς πιά νὰ εἶναι ἀπορροφημένος ἀπὸ τὴν ἀνάβαση.

Πρὶν ἀπὸ πολὺ καιρό, τόσον ποὺ δὲν θυμόταν πιά τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, εἶχε διαβάσει σὲ μιὰ ἱστορία κάποιες ἀράδες ἀλησμόνητες. Ἡ ἱστορία ἀφοροῦσε ἓναν ἄντρα ποὺ προσπαθοῦσε νὰ μεταφράσει μιὰ ἄλλη ἱστορία, ἑνὸς πολὺ πιὸ γνωστοῦ συγγραφέα καὶ σ' αὐτὲς τὶς ἀράδες, ποὺ μέχρι σήμερα ὁ συνεπιβάτης μου δὲν τὶς ἔχει ξεχάσει, ὁ μεταφραστὴς λέει ὅτι μιὰ πρόταση ἔρχεται στὸν κόσμο χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε καλὴ οὔτε κακὴ, ὅτι τὸ ὕφος της ἐδραιώνεται μέσα ἀπὸ ἀσύλληπτα ἀνεπαίσθητες προσαρμογές, μέσα ἀπὸ μιὰ διαισθητικὴ διαδικασία στὴν ὁποία καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ βία εἶναι μοιραῖες. Οἱ ἀράδες ἐκεῖνες ἀφοροῦσαν τὴν τέχνη τῆς συγγραφῆς, ἀλλὰ παρατηρώντας γύρω του, στὶς ἀρχὲς τῆς μέσης ἡλικίας, ἄρχισε ν' ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀφοροῦσαν ἐξίσου καὶ τὴν τέχνη τῆς ζωῆς. "Ὅπου κι ἂν ἔστρεφε τὸ βλέμμα του, ἔβλεπε ἀνθρώπους λίγο πολὺ κατεστραμμένους ἀπὸ τὶς ἀκραῖες προσωπικὲς τοὺς ἐμπειρίες, καὶ τὰ πεθερικά του, κατὰ τὰ φαινόμενα, συγκαταλέγονταν σ' αὐτούς. "Ὅπως καὶ νὰ εἶχαν τὰ πράγματα, ἓνα ἦταν σίγουρο: ἡ κόρη τοὺς τὸν εἶχε περάσει γιὰ πολὺ πιὸ πλού-